

УДК 398.21:811.162.3'255.4

TEORETICKÉ A PRAKTICKÉ PROBLÉMY PŘEKLADU FOLKLÓRNÍCH POHÁDEK PRO PŘEDŠKOLNÍ DĚTI (NA MATERIÁLU ČESKÉHO A UKRAJINSKÉHO JAZYKA)

Monika ŠEVEČKOVÁ

*Masarykova univerzita v Brně,
Filozofická fakulta,
Ústav slavistiky,
Joštova, 13, Brno, Česká republika, 60200,
e-mail: seveckova@email.cz*

V článku provádí autorka kritickou analýzu českého překladu ukrajinské pohádky. První část článku se věnuje teoretické otázce dětského folklóru, ve druhé jsou popsány překladatelské metody a na příkladech se hodnotí kvalita překladu s důrazem na problematiku momenty (realie, idiomy a stylistika).

Klíčová slova: folklór, mýtus, pohádka, translatologie, překladatelské metody, adekvátnost překladu.

У статті авторка здійснює критичний аналіз чеського перекладу української казки. Перша частина статті присвячена теоретичному осмисленню феномена “дитячий фольклор”, у другій вводиться термінологічний апарат перекладацьких методів та на прикладах дається оцінка якості перекладу з підкресленням проблемних явищ (реалії, ідіоми та стилістика).

Ключові слова: фольклор, міф, казка, транслатологія, перекладацькі методи, адекватність перекладу.

Citová vazba k domovu a ke krajině domova je utvářena zcela zásadně folklórem a také tím, jak s folklórními motivy pracujeme a necháváme je, aby utvářely příběhy jak v lidské duši, tak i v krajině jako takové. Prostor, ve kterém se pohybujeme, utváří stejně člověka, jako my přetváříme prostor svým konáním. Pokud ho prožíváme v návaznosti na tradice a mýty, splňujeme jakýsi nepsaný zákon, že v krajině bychom neměli jen bydlet, ale hlavně v ní žít.

Pohádky jako příběhy se symbolickými významy, fantaskními postavami a někdy také s otevřeným koncem nás vracejí ke kořenům, k počátkům, kdy lidé žili v souznění s přírodou. V dnešní postmoderní době už neznáme pocit, který měli naši předkové žijící v kontaktu s půdou. Nicméně přijmeme-li fakt, že nás pohádky provázejí celým životem (nejdříve nám je vyprávějí rodiče, později my mladší generaci), můžeme v nich najít kus mytické minulosti, která dokáže pozitivně ovlivňovat pohled do budoucnosti.

Folklór vznikl dlouhou dobu před tím, než se rozvinulo písemnictví, a nabízí tak svérázný způsob, jak poznat a pochopit okolní svět. Děti se díky folklóru seznamují s rodnou zemí, kulturou a zvyky svého národa.

Pojem „dětský folklór“ je docela mladým termínem, ačkoli jeho tvorba a projevy jsou záležitostí daleké minulosti [4, s. 32]. Dětský folklór se rozvíjel v těsném kontaktu s pedagogikou, a právě díky jeho důsledné pedagogické funkci má tento typ folklóru statut samostatnosti. Literatura pro děti ovlivňuje své čtenáře od raného dětství a stává se prostředkem sebevýchovy dětí, učí je chápat své místo ve světě a dává jim porozumět vztahům mezi lidmi.

V tomto referátu se porovnává literatura pro děti předškolního věku (1–4 roky), kdy jsou děti spíše posluchači, než samotnými čtenáři. Je důležité připomenout, že co se dítě naučí zhruba do věku 6 let, formuje potom jeho charakter a schopnosti během celého jeho života. Ukrajinská badatelka Halyna Lozko správně poznamenává, že: „Předávání všech kulturních a historických tradic rodičů, dědů a pradědů vždy garantovalo věčnost života národa.“ [3, s. 407]

Obecně lze tvorbu dětského folklóru dělit na tři skupiny [3, s. 32]:

- 1) tvorba dospělých pro děti;
- 2) tvorba dospělých, která se postupem času stala tvorbou dětskou;
- 3) tvorba dětí ve vlastním slova smyslu;

Do první skupiny patří **pohádky** (rus. сказки, ukr. казки), **ukolébavky** (rus. колыбельные песни, ukr. колискові пісні), **mazlivé říkanky** (rus. пестушки, ukr. пестушки), **veselé říkanky** jako první hry s prsty, rukama a pohama (rus. потешки, ukr. потішки), drobné veršičky, tzv. **popěvky-říkadla** (rus. прибаутки, ukr. примовки) a **báchoroky-přesmyčky** (rus. небылицы-перевертыши, ukr. каламбури, нісенітниці).

Na pomezí mezi druhou a třetí skupinou jsou **rozpočítadla** (rus. считалки, ukr. лічилки), ač se může zdát, že většinu z nich vymyslely děti, vždy však podle vzoru přepočítávání dospělých. Do třetí skupiny můžeme jistě zařadit **škádlivá říkadla** (rus. дразнилки, ukr. дражнилки) a také **jazykolamy** (rus. скороговорки, ukr. скоромовки) a přezdívkou (rus. прозвища, ukr. прозивалки).

Pohádka jako lidový žánr vypráví obvykle fiktivní příběhy, je plný pohádkové fantazie a často také nadpřirozených bytostí (např. čarodějnice, mluvící zvířata). Tématem je boj dobra a zla (zlo bývá personifikováno např. do postavy draka, čaroděje). Hlavním motivem bývá velmi často dlouhá cesta, na jejímž konci je duchovní prozření. Na cestu se obvykle vydává nejmladší syn krále, který symbolizuje prvek síly a odvahy, a nakonec získá i krásnou nevěstu (ta ztělesňuje rodičku a opatrnou matku rodu). Pohádky mají většinou dobrý konec, vítězí v nich dobří lidé a láska nad čaroději, obry a zlými silami nebo jsou tyto síly alespoň napraveny. Pohádky se tak stávají vzorovými příběhy o lidských vlastnostech, měly by člověka chránit před egoismem a bezcitností.

Folklórní pohádky, které se vyprávěly a předávaly z generace na generaci, prošly mnohými změnami, než byly písemně zaznamenány. Přicházely s cizinci (např. s obchodníky), a proto můžeme základní témata najít v pohádkách různých národů (viz původní verze pohádky O Popelce, která je stará cca 3.000 let a pochází z Číny). Z psychologického hlediska je zřejmé, že se archetypy v pohádkách dají vysvětlit tím způsobem, že lidé jednají v jistých situacích v podstatě stejně. V. J. Propp uvádí, že: „vyprávění je svým způsobem slovesný amulet, je to prostředek magického působení na okolní svět.“ [6, s. 171].

Obecně se pohádky dělí na **kouzelné** (fantastické), **zvířecí**, **realistické** (tzv. ze života), **legendární** (biblické) a **kumulativní**. V českém prostředí převažují pohádky kouzelné (např. *Perníková chaloupka*), ve východoslovanském prostředí se nejčastěji setkáváme s realistickými (např. rus. *Злая жена*) a zvířecími pohádkami (např. ukr. *Цап та баран*). Různí vědci nabízejí různé typy dělení pohádek, na druhou stranu je nutné si uvědomit, že nejde mluvit o striktním dělení, protože např. v kouzelné pohádce mohou vystupovat zvířata atd.

Nejčastějšími autory pohádek v českém prostředí jsou B. Němcová, K. J. Erben či K. Čapek. U východních Slovanů jsou to I. A. Krylov, A. S. Puškin nebo L. N. Tolstoj, L. Ukrajinka).

Z počátku pohádky nevznikaly přímo pro děti; opravdu dětskými jsou tzv. kumulativní pohádky typu *O koblížkovi* nebo *O veliké řepě*, ve kterých se celistvé úseky děje doslovně opakují s přidáváním vždy nového článku (cílem bylo rozvíjet paměť). [4, s. 36]

Základními prvky kouzelných pohádek (které V. J. Propp pokládal za původní pohádkový útvar) nejsou motivy, ale strukturní jednotky, které tvoří jádro motivů. Tyto jednotky vycházejí z představ člověka, že ho obklopují bytosti a síly, kterým primárně nerozumí a jež je třeba si naklonit. Příběhy [pohádky] potom vyprávějí o tom, co se stane, když člověk poruší jisté zákazy a dostane se pod vliv těchto sil. Kouzelné pohádky tak navazují na magické obřady a mýty, kouzelné předměty plní funkci ochranných amuletů a talismanů (např. sekera, šátek, pásek, prsten, voda, oheň atd.). V tomto typu pohádky se také zachovává motiv pomoci (většinou ze strany ženy, princezny atd.).

Autoři knihy „Русское народное поэтическое творчество“ v kapitole o pohádkách tvrdí, že: „Pohádky o zvířatech si osvojili formu fikce z animistických a antropomorfních představ lidí, kteří zvířatům připisovali schopnosti myslet, mluvit a rozumně jednat.“ [1, s. 164] Pohanské představy lidí se vyznačovaly vírou, že zvíře (u východních Slovanů medvěd) je zakladatelem rodu (totemismus).

Tzv. realistické pohádky jsou typické svým svérázným humorem. Jejich častý hrdinou je hlupáček Honza (u východních Slovanů Ivan), hloupí sedláci, zloději, vojáci a duchovní. [1, s. 197–198] Autor se vysmívá lidské hlouposti, nevěře, touze po majetku.

Po tomto stručném úvodu k folklóru a pohádkám nyní následuje translatologická analýza originálu a překladu vybrané pohádky („Кума Смерть“ vydaná v Užhorodě roku 1986, autor M. Zinčuk / „Kmotřička Smrt“ vydaná v knize Pomsta Oleksy Dovbuše v Praze roku 2004, red. R. Kindlerová).

V referátu budou používány některé translatologické termíny, které vysvětlují teoretické překlady různě, v referátu se přidržujeme definice J. Levého, V. N. Komissarova a A. V. Fjodorova.

O **substituci** (tj. náhradě domácí analogií) J. Levý tvrdí, že je k ní třeba přistupovat opatrně, protože její nadměrné užívání vede k adaptaci a aktualizaci. Ovšem tam, kde se uplatňuje obecný význam, ji lze použít [5, s. 115, 118]. V. N. Komissarov chápe **transkripci** jako způsob překladu cizojazyčného slova, při němž je napodobena jeho zvuková forma [2, s. 173]. **Vysvětlení**, nebo náznak, je dle J. Levého koncepte použito tehdy, když jsou nedostačující jiné prostředky pro správné pochopení skutečnosti vyjádřené v originálu [5, s. 124]. Podobným způsobem hodnotí vysvětlující překlad i A. V. Fjodorov a V. N. Komissarov. V případě **konkretizace** se opíráme o definice

L. S. Barchudarova, V. N. Komissarova a J. Levého, který tento pojem chápe šířeji tím, že rozlišuje konkretizaci čtenářem originálu a poté čtenářem překladu [5, s. 52]. Opakem konkretizace je **generalizace**. V. N. Komissarov i A. V. Fjodorov shodně uvádějí, že tento překladatelský postup spočívá v záměně druhového pojmu výchozího jazyka rodovým pojmem jazyka cílového. **Doplnění** hodnotí L. S. Barchudarov jako způsob metody, spočívající v záměrném a promyšleném doplnění překladu určitým pojmem, který není v originálu uveden. **Kompenzaci** popisují J. Levý, L. S. Barchudarov i V. N. Komissarov, který tvrdí, že jde o náhradu určitého výrazového prvku originálu, k jehož ztrátě při překladu došlo, pomocí jiného prostředku cílového jazyka. Ke kompenzaci pak může dojít i na jiném místě překladu, než na jakém došlo k jeho ztrátě v originálu [2, s. 185]. **Modulaci** popisuje V. N. Komissarov takto: „Модуляцией или смысловым развитием называется замена слова или словосочетания исходного языка единицей языка перевода, значение которой логически выводится из значения исходной единицы“ [2, s. 177].

Budeme vycházet z translatologické analýzy, která poslouží jako podpůrný prostředek k provedení srovnávací analýzy originálu a překladu. Výsledkem této analýzy pak bude zhodnocení a kritika překladu.

Během srovnávací analýzy budeme postupovat od interpretace textu k dominantám, které nesou charakter textu. Vzhledem k omezenému rozsahu článku se budeme věnovat jen několika, z hlediska překladatelského, problematickým oblastem, jakými jsou reálie, lexikální rovina (frazologismy, deminutiva), syntax (koherence textu překladu), stylistika (synonymie) a významové chyby.

Reálie

Překlad reálií bývá ve většině typu textů jistým problémem, protože reálie jsou z hlediska slovníkového ekvivalentu nepřeložitelné. Autorka překladu v textu většinu reálií identifikovala a pomocí kontextu přeložila. Např. už v názvu samotné pohádky (*Кума*) se drží běžného úzu (*Кмотра/Кмотричка*); podobně je např. přeložena pohádka *Кмотричка Смрт* od brá Grimmů. V textu samotném používá potom překladatelka ve většině případů výraz *kmotra*.

Problémy s převodem reálií vyvstávají v momentě, kdy překladatel špatně odhadne znalosti potenciačního čtenáře a jeho informovanost, nehledě na fakt, že překlad reálií bývá ovlivněn svou dobou. Překladatelka zde neshledává potřebným vysvětlit, komu nese *kmotra* dítě ke křtu (*pop*), **vnitřní vysvětlivku** nevyužívá ani v případě *pravoslavného kostela* (*І понесла кума дитину до попа хрестити. ... Як приїде кума з церкви, що їй дати на обід? / Кмотра несе дитє попovi ke křtu. ... Co dáme kmotře k obědu, až přijde z kostela?*).

Překladatelka správně převádí do češtiny obraty, kde si lidé v originále vykaží (*Bu лікар? / Jsi lékař?*), je však škoda, že se tykání nadržuje striktně na všech místech v překladu (*Не треба було вам, куме, сюди приходити. / Nebylo zapotřebí, abyste sem chodil.*).

S reáliemi se překladatelka vypořádala dobře, v textu nedošlo k větším ztrátám nebo posunům, nejčastěji využívala **substituci či transkripci**.

Lexikologie

Lexikální rovina bývá většinou tou nejnáročnější. Překladatel musí citlivě sledovat variantnost spisovné normy.

V textu se objevují dva frazeologizmy s neutrálními citovými příznaky (*I він показав, що розбагатів по саму шию. / Крути – не крути.*), oba dva v češtině vyskytují v podobě ustáleného pojmenování. Jiří Levý vysvětluje základní postup, jak překládat frazeologická spojení: „Kde slovo nemá význam samo o sobě, nýbrž jen jako součást celku, překládá se celek bez ohledu na významy jednotlivých slov. Jako lexikální jednotka se překládají ustálené fráze, idiomy a většina lidových rčení a přísloví.“ [5, s. 129]. První rčení autorka překladu převádí do češtiny poněkud doslovně v podobě **transkripce** (*A ukázal, že je bohatý až po krk.*), ačkoli se nabízí několik českých synonymních frazeologizmů (*mít peněz jako želez / mít peněz, co hrdlo ráčí / žít si na vysoké noze / mít peněz, až se v nich člověk topí*) s tím, že poslední navrhovaná varianta je poměrně blízko originálu – muž totiž kmotře ukazuje fyzicky na svůj krk a popisuje míru svého bohatství. Druhé pořekadlo je vhodně **substituováno** a v překladu zůstává navíc autorova narážka na točení zavěšené kolébky (*Vykrucuj se, jak chceš*), což svědčí o tom, že v tomto případě překladatelka dokázala najít vhodný ekvivalent.

Východoslovanské jazyky s oblibou využívají deminutiva (*хворий хлопчик / помаленьку вийшла*), překladatelka se ve většině případů uchyluje k **převodu** bez použití těchto expresivních pojmenování (*syn / pomalu*) nejspíš proto, že vnímá jazyk překladu jako méně emocionální a bere v úvahu, že v českém textu by deminutiva používaná ve velké míře nepůsobila vždy přirozeně. Nicméně by se použití českých deminutiv dalo **kompenzovat** na jiném místě překladu.

Syntax

Autor pohádky aktivně pracuje s větami (střídá dlouhé a krátké věty), s aktuálním členěním větným a k vázanosti textu originálu využívá spojky či zájmena jako prostředky výstavby textu.

Překladatelka má tendenci hodně krátké věty spojovat (*Ходив шукати когось у куми. І не знайшов. / Šel jsem hledat nějakého kmotra, ale nikoho jsem nenašel.*). Na některých místech v překladu však není dodržena sémantická spojitost, kterou lze zaručit např. pomocí konektorů (zájmena, příslovce, spojky, opakování, synonyma), př. *А в тім лісі якась хата і в ній світиться. ... Заходить він до мої хати... / V tom lese je nějaké stavení a svítí se tam. ... Muž vejde do stavení...* Zde by bylo vhodné doplnit *Muž vejde do toho stavení*, čímž by se čtenáři usnadnila orientace v textu. Na jiném místě překladatelka vynechává expresivní výraz: *Бо я розбагатів, о! І він показав, що розбагатів по саму шию. / Protože jsem zbohatnul [podívej]. A ukázal, že je bohatý až po krk.*

Stylistika

Překladatelka na několika místech ukazuje, že umí pracovat se synonymy a využívá kontext k tomu, aby situaci podala bez opakování, v prvním příkladě s využitím **generalizace** (*... що їй дати на обід? ... Сідають за стіл, починають обідати... / Co dáte kmotře k obědu...? ... Zasedají ke stolu, začínají jíst... // Підете до сусіди, у нього хворий хлопчик. Як прийдете і побачите мене в ногах того хлопчика, ... / Půjdete k sousedovi, má nemocného syna. Až přijдете a uvidíte mě stát u nohou toho chlapce, ...).*

Na některých místech se ale dopouští stylizačních neobratností, kdy synonymních výrazů nevyužívá (*Так і було, слаба встала. Той чоловік теж добре заплатив йому. / Tak se také stalo a nemocná [se uzdravila] vstala. Manžel nemocné ženy mu také dobře zaplatil.*).

Žádný překladatel se nevyhne momentu **významových chyb**. Důvodem může být časová tíseň ze strany nakladatelství na vydání knihy nebo drobná nepozornost.

Я зроблю з вас першого лікаря. / Udělám vás prvním lékařem.

Одні свічки лиш загорілися, другі до половини згоріли, треті догорають зовсім. / Některé svíčky jsou sotva zapáleny, jiné jsou do poloviny shořelé, jiné již zcela dohořely.

Чим тебе нагородити? / Čím tě pohostíme?

Kromě posledního příkladu se nejedná o chyby významové, které by snížily sdělnou hodnotu textu překladu. V posledním příkladu by při revizi překladu přece jen mělo být správně uvedeno *Čím tě odměnit?*; navíc je dál v textu uvedeno, že car chce muži dát plný kočár zlata.

Po provedení stručné translátologické analýzy je možné říct, že ačkoli text originálu plyne často v kratších větách, obsahuje dialektismy, hovorové výrazy a jeho autor pracuje s koherencí textu, překladatelka na několika místech věty slučuje, nedodrжуje členění odstavců a ne vždy pracuje se synonymy a někdy sáhne k prvnímu slovníkovému ekvivalentu. V celkovém pohledu však poměrně věrně reprodukuje originál a bere ohled na konvence česky psaných textů podobného charakteru. Je tedy možné český překlad pohádky ohodnotit jako překlad adekvátní.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Аникин В. П.* Русское народное поэтическое творчество / В.П. Аникин, Ю.Г. Круглов. – Ленинград : Просвещение, 1987. – 478 с.
2. *Комиссаров В. Н.* Слово о переводе / В. Н. Комиссаров. – Москва : Международные отношения, 1973. – 214 с.
3. *Лозко Г. С.* Українське народознавство / Г. С. Лозко. – Київ : АртЕк, 2006. – 470 с.
4. *Genčiová M.* Výbor z ruské a sovětské literatury pro děti a mládež / Miroslava Genčiová. – Praha : SPN, 1980. – 334 s.
5. *Levý J.* Umění překladu / Jiří Levý. – Praha : Ivo Železný, 1998. – 386 s.
6. *Propp V.J.* Morfologie pohádky a jiné studie / V.J. Propp. – Praha : NaH, 1999. – 343 s.

Стаття надійшла до редколегії 27.10.2011

Прийнята до друку 30.11.2011

**THE THEORETICAL AND PRACTICAL PROBLEMS OF
TRANSLATION IN FOLK FAIRY-TALES FOR PRESCHOOL
CHILDREN (CZECH AND UKRAINIAN TALES)**

Monika ŠEVEČKOVÁ

*Masaryk University,
Faculty of Arts,
Department of Slavonic Studies,
Joštova, 13, Brno, Czech Republic, 60200,
e-mail: seveckova@email.cz*

The article is analysing an ukrainian fairytale and its czech translation. The first part is about the children's folklore, the second part is specifying the terminology of a translation procedure and evaluating the quality of the translation and pointing out some problematic moments (realia, idioms, stylistics).

Key words: folklore, myth, fairytale, translation, translation methods, adequacy of a translation.

**ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ
ПЕРЕВОДА ФОЛЬКЛОРНЫХ СКАЗОК ДЛЯ ДЕТЕЙ
ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА
(НА МАТЕРИАЛЕ УКРАИНСКОГО И ЧЕШСКОГО ЯЗЫКА)**

Моника ШЕВЕЧКОВА

*Университет Масарика в Брно,
Филозофский факультет,
Институт славистики,
Йоштова, 13, Брно, Чешская Республика, 60200,
e-mail: seveckova@email.cz*

Автор статьи анализирует украинскую сказку и ее перевод на чешский язык. Первая часть статьи посвящена теоретическому осмыслению феномена "детский фольклор", во второй вводится терминологический аппарат переводческих методов и на примерах оценивается качество перевода, подчеркиваются проблематические моменты (реалии, идиомы и стилистика).

Ключевые слова: фольклор, миф, сказка, перевод, переводческие методы, адекватность перевода.